

Джерела та література

1. Крыжановский В. 2-го апреля 1877 г. // Одесский Вестник. – №74. – 9.IV.1877.
2. Крыжановский В. [Корреспонденция из Бердянска] // Одесский Вестник. – №43. – 21.II(4.III).1880.
3. 19 декабря // Одесский Вестник. – №347. – 28.XII.1888.
4. 17 марта // Одесский Вестник. – №80. – 24.III.1889.
5. Данилевский И.Н., Кабанов В.В., Медушевская О.М., Румянцева М.Ф. Источниковедение. Теория. История. Метод. Источники российской истории. – М., 2000.
6. Берман Я.З. До столітніх роковин заснування газети "Одесский Вестник" (1827–1927). Матеріали для історичного нарису. – К., 1928.
7. 20 июля // Одесский Вестник. – №204. – 30.VII(11.VIII).1886.

Summary

The author investigates informative potential of "Odessky Visnyk" ("Odessa Herald") as a source of materials from Berdyansk municipal history in the last quarter of XIXth century. The author comes to the conclusion that publications of the current media are one of the most significant, exhaustive and informative source complex for the history of this seaside town.

Ю. О. Пуда

ТОРГІВЛЯ ПІВНІЧНОГО ПРИАЗОВ'Я У ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ СТ. (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ГАЗЕТИ "ОДЕСЬКИЙ ВІСНИК")

Науковий інтерес до питань вітчизняної економічної історії, в тому числі й торгівлі, визначається сучасним державотворенням в Україні та новими проблемами світової практики. Оскільки розвиток сучасної торгівлі України відбувається під знаком глобалізації, виникла особлива потреба детального дослідження нагромадженого у попередні роки досвіду торгівельної діяльності. У складному історичному процесі розвитку суспільства торгівля завжди відігравала визначальну роль, оскільки була основною формою економічних зв'язків. Вона залучала у сферу товарно-грошових відносин сільськогосподарське та промислове виробництво, руйнувала економічну замкнутість, сприяла формуванню ринків. Торгівля впливала на розвиток шляхів сполучення, на формування соціальної структури населення. М. Грушевський цілком слушно називав торгівлю життєвим нервом і першою підйомною економічного життя [1, с.3].

Історія торгівлі залишається однією з найменш досліджених сторінок даного регіону, тому метою статті є дослідження повного спектру торгівельних відносин на теренах Північного Приазов'я першої половини ХІХ ст., факторів розміщення внутрішньої та особливостей зовнішньої торгівлі в регіоні на основі публікацій газети "Одеський Вісник".

Передумови розвитку та розміщення зовнішньої та внутрішньої торгівлі можна прослідкувати за публікаціями "Одеського Вісника" кінця 20-х – початку 30-х рр. ХІХ ст. У них, зокрема, зазначаються особливості регіону: освоєння території, успіхи ногайців у землеробстві, наявність сировинних ресурсів, вигідне географічне розташування, що сприяло як розвитку господарства, так і виникненню нового приморського міста. Місто Бердянськ відіграло значну роль у посиленні торгівельних зв'язків з регіонами Росії та європейськими країнами. Північне Приазов'я було важливим пунктом транзитної торгівлі на шляху до Херсону та Криму, через нього йшли кримські та турецькі товари. Власне, це й сприяло заснуванню у 1830 р. пристані поблизу Ногайська. Необхідно зазначити, що лише у 1836 р. у Бердянську було відкрито порт. До цього часу до пристані прибували транзитні каботажні човни, що направлялись в Таганрог з сіллом, рибою та кримським вином [2, с.413-414], або ж слідували в Керч, доправляючи пшеницю з повітів ряду губерній [3]. Оскільки пристань могла б забезпечити збут високих урожаїв з родючого краю й слугувати вивозу за кордон пшениці та інших товарів, виникла необхідність її розширення. Це, в свою чергу, сприяло заснуванню порту, основним призначення якого стали вивіз зернових вантажів з Півночі Приазов'я та Лівобережжя України до Європи.

Від самого заснування Бердянський порт мав право приймати тільки судна каботажного плавання. Проте навігаційні переваги були настільки беззаперечні, що перші закордонні кораблі почали швартуватися біля бердянського пірсу з червня 1835 р. [4, с.209]. Та дозвіл завантажувати іноземні кораблі було отримано з відкриттям 30 лютого 1836 р. митниці [5]. Зокрема, в місті на 1840 р. діяло 14 іноземних контор: Тальяфери, Поповичів, Джурасовича, Мелиновича, Іванчика, Местровича, Кобизева, Розоалі, Зіно, Графані, Парембі, Вукасовича, Юрді та Канделара [6].

Слід зазначити і про розвиток Маріуполя, міста на Азовському узбережжі, яке ще з кінця XVIII ст. саме внаслідок торгівлі сільськогосподарською продукцією перетворилось на великий морський торговельний центр [7]. Митницю в місті було відкрито в 1800 р., а портоуправління – в 1809 р.

З розлогих статистичних даних, якими ряснують публікації «Одеського Вісника», постає судноплавство, напрямки, характер та обсяг торгівлі азовських портів за період з 1836 по 1850 р. [8].

Аналіз вантажопотоків показує, що перше місце за обсягом перевезень на Азовському морі посідають експортні вантажі, друге – імпорти. Транзитні перевезення вантажів є незначними.

Найважливішими товарами, що експортувались, були: хліб, конопляне і лляне прядиво, юхта, шкіри. З 1816 р. (після скасування заборони вивозу) значне місце в експорті Росії, й зокрема Північного Приазов'я, починає займати вовна. Взагалі з України через чорноморсько-азовські порти вивозились за кордон різні види хліба (особливо багато пшениці), борошно, насіння льону, конопляне прядиво, вовна, топлоне сало, канати, мило, свічки, шкіри тощо. Всі ці товари привозились в чорноморсько-азовські порти та прикордонні митниці як з українських, так і з власне російських губерній.

Посилаючись на тогочасного економіста В. Павловича, стосовно огляду зовнішньої торгівлі Росії, яка велася переважно через порти Катеринославської губернії, дослідник І. О. Гуржій зазначав серед головних предметів вивозу пшеницю, жито, лляне і свиріпове насіння, вовну, залізо, сало, масло, ікру, канати, юхту, шкіри та інше. Всі предмети відпускну торгівлі, зауважував він, привозяться в м. Маріуполь із Міуського округу Землі Війська Донського і Катеринославської губернії [9, с.169].

З чорноморсько-азовських портів хліб відправлявся в Туреччину, Грецію, Італію, Францію. Власне, від початку ХІХ ст. торгівля зерном у м. Маріуполі була зосереджена в руках італійців, яких згодом почали витісняти місцеві грецькі підприємці [10].

Неврожаї зерна з 1848 р. зменшили обсяги його продажу, проте прибутки негоціантів у цей час були пов'язані з експортом шерсті, найбільше в Англію. На кінець 50-х рр. ХІХ ст. багато її відправляється в глиб Росії.

Крім хліба, значну питому вагу в вивозі азовських портів мало, починаючи з 30-х років ХІХ ст., лляне насіння. У 1830–1834 рр. з чорноморсько-азовських портів було вивезено 153 тис. четвертей лляного насіння. У наступні роки цей вивіз зростав, становлячи в 1856–1859 рр. 228 тис. четвертей лляного насіння. Причому в 1830–1834 рр. вивіз лляного насіння з цих портів склав 5,44% загального його вивозу з Європейської Росії, а в 1856–1859 рр. – вже 38,3%. Середньорічна вартість експортованого льону протягом 1830–1859 рр. збільшилась з 200 тис. крб. до 5600 тис. крб., або у 28 разів [11, с.151,169]. У навігацію 1857 р. на 227 кораблях, що відправились за кордон з вантажем Бердянського порту, було лляного насіння 62539 четвертей за ціною від 10 до 11 крб. сріблом [12, с.29-30].

Лляне насіння привозилось у чорноморсько-азовські порти з Катеринославської, Херсонської, Полтавської, Київської, Волинської та Подільської губерній. Частково доставлялось воно в ці порти з Воронежської і Саратовської губерній. Експортувалось переважно в Англію, Францію, Туреччину, Італію, Голландію, Норвегію.

Велике місце в зовнішній торгівлі займали продукти тваринництва, а саме: вовна, шкіра, топлоне масло, щетина, кінський волос, а також рогата худоба, коні, свині, вівці тощо. Чимало худоби, що відправлялась за кордон, купували торговці на ярмарках.

Одним з головних споживачів російської, а отже, й української вовни була Англія. Вовна також вивозилась в Австрію, Пруссію, Туреччину, Італію, Францію, Бельгію та інші країни. Поряд з продуктами землеробства та тваринництва, вивозились мануфактурні та фабрично-заводські вироби. Власне борошно, вичинені шкіри, сало та інші товари вимагали попередньої обробки на промислових підприємствах. Разом з цими товарами через чорноморсько-азовські порти на зовнішній ринок потрапляли канати, віршовки, свічки, поташ тощо. Проте кількість товару, що вивозилась за кордон, залежала від врожаю, цін та тривалості навігації.

Спеціалізацією Бердянська є експортна торгівля, а тому й товар, що привозився з-за кордону, передбачався для потреб міста або для збуту його у навколишніх колоніях. Товар привозився сюди лише той, що зручно можна було збути на місці. Імпорт складали ліки, фаянсовий посуд, хімічні речовини, цинк в листах, меблі, виноградні вина, прянощі, спеції, цукор, рис, турецький тютюн, фініки, ізом, винні ягоди, рожки турецькі, фрукти в лікерах та в невеликій кількості кава. Специфіка азовських портів – їх близькість до південних широт – обумовила переважання серед імпортованих товарів фруктів, горіхів, натуральних соків. Імпортні товари були різноманітні. Головне місце займали східні фрукти, лікарські рослини та різні хімічні речовини, а не предмети промислового виробництва. Надходячи через порти, вони розходились по всій країні.

У цілому імпорتنі товари займають незначне місце в торгівлі Бердянська, в Маріуполі вони зведені до мінімуму. Беззаперечно, центром зовнішньої торгівлі стала Одеса. Одеське “порто-франко” 1819–1859 рр. мало як позитивні так і негативні наслідки. Поряд зі збільшенням місцевих капіталів, зростанням імпорту зростала контрабанда, дешевий імпорт шкодив розвитку української місцевої промисловості. Свідоме впровадження порто-франко російським урядом на півдні України вело до закріплення аграрного характеру економіки та перетворювало її на ринок збуту російської промисловості.

Важливою складовою економіки була внутрішня торгівля. Центрами ярмаркової торгівлі виступали міста. Відбувалися ярмарки в усі пори року – взимку, навесні, влітку та восени. Дослідник Я. П. Новицький у своєму “Описании границ и городов бывшей Азовской губернии” зазначав, що в м. Маріуполі ярмарок в рік бувало чотири: 23 квітня, в день великомученика Георгія, 22 липня, в день рівноапостольної Марії Магдалини, 1 жовтня, в день Покрова Богородиці та 6 грудня, в день чудотворця Миколи [13, с.22].

За дозволом російського уряду в м. Бердянську, зокрема, проводилось також декілька річних ярмарок. Кращою вважалась Покровська. Розпочиналась вона 1 жовтня та тривала 6 днів. До Бердянська з'їжджались купці Орловської, Чернігівської, Полтавської, Харківської, Катеринославської та Таврійської губерній [14, с.388]. Як зазначалось у “Новоросійському календарі”: “Ярмарки в Таврической губернии: в Бердянске 1) Благовещенская, 2) Вознесенская и 3) Покровская (1 окт.). учреждены в 1835 году и продолжаютсся каждая до 6 дней. Главный предмет торговли: рогатый скот, лошади, красные и бакалейные товары, хлеб в зерне, рыба, камни, посуда” [15, с.80].

Торговий оборот мануфактурних виробів, виробів із заліза, фарфорового та глиняного посуду складав в Бердянську в жовтні 1841 р. незначну суму (300 тис. рублів асигнаціями [16, с.388]) та все ж свідчив про комерційну діяльність молодого міста.

Очевидно, що великі міські ярмарки обслуговували не лише прилеглі сусідні території, а й втягували українські землі в систему всеросійського ринку, були важливими пунктами всеросійського обміну.

Велике значення у внутрішній торгівлі мали також базари. Тут торгували сіллю, рибою, худобою, дрібними товарами, збіжжям. Поряд з продуктами землеробства і тваринництва, з'являються на ринку промислові товари. Зростає кількість крамниць та ларьків. Прикладом цього є існування власного базару купців у Бердянську [17, с.341-342] та магазинів [18, с.361-362]. У публікаціях знаходимо інформацію про амбари Бердянських купців [19, с.300], біржу, наповнену чумаками, що купують сіль [20, с.397], пакаузи (складські приміщення для зберігання вантажів). Оскільки були відсутні зручні шляхи сполучення та досконалі транспортні засоби, найбільші торгові операції відбувалися тоді, коли ґрунтові шляхи були зручні для транспортування вантажу.

Процвітало “кулацництво” – нелегальна закупка зерна безпосередніх виробників-селян з подальшою реалізацією. Одним з найгостріших було питання побудови та розподілу нових місць для торгівлі між купецтвом, а також врегулювання квот на вже існуючі місця. Та незважаючи на це, Бердянськ залишався привабливим для нових інвестицій. Свідчення цьому – масове відкриття контор відомих негоціантів краю фактично відразу після завершення робіт по будівництву порту.

У 1836 р. Бердянськ було проголошено вільним торговим містом, що сприяло створенню великих торговельних компаній (на 1840 р. їх у місті було 14), встановлювало пільги для купецтва. Так, наприклад, указ від 1 січня 1841 р. зазначав пільги особам, що поселились в м. Бердянську на 10 років при сплаті податків [21, с.1].

Таким чином, Північне Приазов'я суттєво відрізнялось від решти регіонів. Окраїнний характер, віддаленість від центру, морські та річкові комунікації, багаті природні ресурси краю зумовили такі особливості його соціально-економічного зростання: швидкі темпи колонізації, розбудову нових міст, зовнішньоекономічні торговельні стосунки, поліетнічний склад населення тощо. Усе це створювало підвалини для подальшого економічного та соціального зростання регіону.

Зауважимо, що розвиток сільського господарства та промисловості стали джерелом внутрішньої та зовнішньої торгівлі. Протягом першої половини ХІХ ст. у внутрішній та зовнішній торгівлі Північного Приазов'я відбулися нові якісні зміни: розширилась її географія, збільшився асортимент товарів, зросли обсяги товарообороту. Головним видом транспорту, що сприяв розвитку торгівлі (як внутрішньої, так і зовнішньої) у цей період, був морський торговий флот.

Сьогодні в Українській державі торгівля розвивається не менш динамічно, ніж двісті років тому, викликаючи неоднозначні оцінки. Тому з'ясування особливостей характеру, масштабів її розвитку на тих чи інших етапах сприятиме пошуку відповідей на гострі питання сьогодення, оптимізації та регулювання відповідних процесів в українській економіці.

Особлива роль у економічному розвитку Північного Приазов'я належить морському траєкту, Бердянському та Маріупольському портам. На сучасному етапі світового економічного розвитку

саме розвиток портової системи забезпечить транспортування “незалежних” експортних й імпортованих поставок та позитивно впливатиме на зовнішньоторговельний баланс держави, транзитний потенціал країни, ступінь її участі у міжнародному розподілі праці, в тому числі й міжнародній інтеграції. Тому важливим фактором розвитку торговельної діяльності мають стати стабільність законодавства у торговельно-промисловій сфері та державні гарантії.

Джерела та література

1. Грушевський М. Історія України-Руси. – К., 1995. – Т. IV.
2. Одесский Вестник. – № 104. – 29.XII.1834.
3. Одесский Вестник. – № 39. – 15.V.1840. – Кол. 158
4. Одесский Вестник. – № 53. – 3.VII.1835.
5. Одесский Вестник. – № 19. – 4.III.1836. – Кол. 220-221.
6. Одесский Вестник. – № 97. – 4.XII.1840. – Кол. 428-430.
7. Одесский Вестник. – № 97. – 4.XII.1840. – Кол. 428-430.
8. Одесский Вестник. – № 88. – 2.XI.1840. – Кол. 390–391; Одесский Вестник. – № 90. – 8.XI.1841; Одесский Вестник. – № 84. – 21.X.1842; Одесский Вестник. – № 91. – 13.XI.1843; Одесский Вестник. – № 29. – 8.IV.1844; Одесский Вестник. – № 81. – 10.X.1845; Одесский Вестник. – № 95. – 27.XI.1846; Одесский Вестник. – № 79. – 1.X.1847; Одесский Вестник. – № 93. – 20.XI.1848; Одесский Вестник. – № 85. – 22.X.1849; Одесский Вестник. – № 39. – 17.V.1850.
9. Гуржій І.О. Розвиток товарного виробництва і торгівля на Україні (кінець XVIII – до 1861 р.). – К., 1962.
10. Волоніць В.С. Торговельно-комерційна діяльність греків-купців в Україні (середина XVII – XIX ст.). – Донецьк, 2007; Лозанська Т.І. Історія підприємництва в Україні (на матеріалах торгово-промислової статистики XIX ст.). – К., 1999.
11. Гуржій І.О. Розвиток товарного виробництва і торгівля на Україні (кінець XVIII – до 1861 р.). – К., 1962.
12. Одесский Вестник. – № 8. – 21.I.1858.
13. Новицкий Я.П. Описание границ и городов бывшей Азовской губернии. – Александровск, 1910.
14. Одесский Вестник. – № 83. – 15.X.1841.
15. Новороссийский календарь на 1847 год, издаваемый от Ришельевского лицея. – Одесса: в городской типографии, 1846.
16. Одесский Вестник. – № 83. – 15.X.1841.
17. Одесский Вестник. – № 73. – 10.IX.1841.
18. Одесский Вестник. – № 68. – 23.VIII.1847.
19. Одесский Вестник. – № 60. – 26.VII.1844.
20. Одесский Вестник. – № 79. – 30. IX.1844.
21. Одесский Вестник. – № 76. – 23.IX.1850.

Summary

The article explores the full spectrum of trade relations in North Trans-Azov territories (Priazovye), including Berdyansk, in the first half of XIXth century, together with the factors of situating internal and specificity of external trade in the region, basing upon the materials from “Odessa Herald” (“Odessky Visnyk”) publications.

І. П. Дерман

ІНФОРМАТИВНІ МОЖЛИВОСТІ ДЖЕРЕЛ З ІСТОРІЇ ДУХОВНОГО І ПОВСЯКДЕННОГО ЖИТТЯ НАСЕЛЕННЯ ПІВНІЧНОГО ПРИАЗОВ'Я У 20–30-Х РР. ХХ СТОЛІТТЯ (НА ПРИКЛАДІ С. ЄЛИСЕЇВКА ПРИМОРСЬКОГО РАЙОНУ ЗАПОРІЗЬКОЇ ОБЛАСТІ)

Українське село – носій традиційної народної культури, звичаїв, мовних традицій. Воно завжди було об'єктом наукової зацікавленості з боку вітчизняних істориків. Особливо це стосується періоду 20–30-х років ХХ століття. Саме тоді на теренах держави склалася нова ідеологія суспільства, ідеологія влади, в якій людина – це маленький “гвинтик” у великому загальнодержавному механізмі. Радянська історіографія віддавала перевагу політичній історії, соціально-економічним факторам, описувала історію війн та правлячої партії.

Нині ж одним із основних напрямків розвитку вітчизняної історичної науки є висвітлення повсякденного життя сільського населення в період 20–30-х років ХХ століття, зокрема, їхніх побутових умов життя, дозвілля.